

Базарбаев Канат

PhD, доцент

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

(Түркістан қ., Қазақстан) E-mail: kanat.bazarbayev@ayu.edu.kz

XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ БАСПАСӨЗІ: АҒARTУШЫЛЫҚ ИДЕЯЛАР, ҚОҒАМДЫҚ ҮДЕРІСТЕР ЖӘНЕ ТАРИХИ БІЛІМ БЕРУ

Аңдатпа

Мақалада XX ғасыр басындағы қазақ ұлттық баспасөзінде көрініс тапқан ағартушылық идеялар мен қоғамдық үдерістер тарихи тұрғыдан қарастырылады. Зерттеудің негізгі деректік базасын «Қазақ», «Ақ жол» және «Дала уәлаяты» басылымдарында жарияланған оқу-ағарту, қоғамдық жаңғыру, ұлттық сана және Түркия тақырыбына қатысты материалдар құрайды. Зерттеу барысында тарихи-жүйелік, тарихи-салыстырмалы және мазмұндық талдау әдістері қолданылды. Ұлттық баспасөз материалдарын талдау оқу-ағарту мәселелерінің қазақ қоғамындағы әлеуметтік және мәдени өзгерістермен өзара байланыста көтерілгенін көрсетті. «Қазақ» және «Ақ жол» басылымдарындағы Түркия туралы жарияланымдарды талдау XX ғасыр басындағы қазақ қоғамының Осман мемлекеті мен Түркиядағы саяси және қоғамдық өзгерістерге қызығушылық танытқаны анықталды. Қазақстан мен Түркияға қатысты баспасөз материалдарын салыстырмалы талдау қоғамдық жаңғыру, ағартушылық және ұлттық сана мәселелерінің әр қоғамның тарихи даму жағдайына сай өзіндік сипаттарын айқындады. Зерттеу нәтижесінде қазақ ұлттық баспасөзінің қоғамдық пікір мен ағартушылық идеялардың қалыптасуы мен таралуындағы тарихи орны сараланып, баспасөз материалдарын қазіргі білім беру үдерісінде тарихи дерек ретінде пайдаланудың маңызы негізделді. Мұндай деректермен жұмыс білім алушылардың тарихи мәтінді дәуірдің қоғамдық жағдайымен сабақтастыра қарастыруына, әртүрлі баспасөз материалдарын салыстыра талдауына және тарихи дерекпен жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді.

Кілтті сөздер: қазақ ұлттық баспасөзі; «Қазақ» газеті; «Ақ жол» газеті; «Дала уәлаяты»; ағартушылық; қоғамдық үдерістер; ұлттық сана; Түркия, тарихи дерек.

Bazarbayev Kanat

PhD, Associate professor

Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University

(Turkistan, Kazakhstan)

E-mail: kanat.bazarbayev@ayu.edu.kz

THE KAZAKH NATIONAL PRESS OF THE EARLY TWENTIETH CENTURY: ENLIGHTENMENT IDEAS, SOCIAL PROCESSES, AND HISTORY EDUCATION

Abstract

The article examines, from a historical perspective, the enlightenment ideas and social processes reflected in the Kazakh national press of the early twentieth century. The primary source base of the study consists of materials published in «Qazaq», «Aq Zhol», and «Dala Ualayaty» concerning education and enlightenment, social modernization, national consciousness, and Turkey. The study employs historical-systemic and historical-comparative methods, as well as content analysis. The analysis of national press materials shows that issues of education and enlightenment were addressed in close connection with social and cultural changes in Kazakh society. An analysis of publications on Turkey in «Qazaq» and «Aq Zhol» revealed the interest of early twentieth-

century Kazakh society in the political and social changes taking place in the Ottoman Empire and Turkey. A comparative analysis of press materials concerning Kazakhstan and Turkey identified the distinctive features of social modernization, enlightenment, and national consciousness shaped by the historical conditions of each society. The study examines the historical role of the Kazakh national press in the formation and dissemination of public opinion and enlightenment ideas and substantiates the importance of using press materials as historical sources in contemporary education. Working with such sources encourages students to examine historical texts in relation to the social conditions of the period, compare different press materials, and develop skills in working with historical sources.

Keywords: Kazakh national press; «Qazaq» newspaper; «Aq zhol» newspaper; «Dala Ualayaty»; enlightenment; social processes; national consciousness; Turkey; historical source.

Базарбаев Канат

PhD, доцент

Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави

(г. Туркестан, Казахстан)

E-mail: kanat.bazarbayev@ayu.edu.kz

КАЗАХСКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ ПРЕССА НАЧАЛА XX ВЕКА: ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИЕ ИДЕИ, ОБЩЕСТВЕННЫЕ ПРОЦЕССЫ И ИСТОРИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

Аннотация

В статье с исторической точки зрения рассматриваются просветительские идеи и общественные процессы, нашедшие отражение в казахской национальной прессе начала XX века. Основную источниковую базу исследования составляют материалы, опубликованные в изданиях «Қазақ», «Ақ жол» и «Дала уәлаяты» и посвященные вопросам образования и просвещения, общественного обновления, национального сознания и Турции. В исследовании применялись историко-системный, историко-сравнительный методы и содержательный анализ. Анализ материалов национальной прессы показал, что вопросы образования и просвещения поднимались во взаимосвязи с социальными и культурными изменениями в казахском обществе. В результате анализа публикаций о Турции в изданиях «Қазақ» и «Ақ жол» был выявлен интерес казахского общества начала XX века к политическим и общественным изменениям в Османском государстве и Турции. Сравнительный анализ материалов прессы, посвященных Казахстану и Турции, выявил особенности общественного обновления, просветительства и национального сознания, обусловленные историческими условиями развития каждого общества. В результате исследования определено историческое место казахской национальной прессы в формировании и распространении общественного мнения и просветительских идей, а также обосновано значение использования материалов прессы в качестве исторических источников в современном образовательном процессе. Работа с такими источниками способствует осмыслению обучающимися исторических текстов во взаимосвязи с общественными условиями эпохи, их сравнительному анализу и формированию навыков работы с историческими источниками.

Ключевые слова: казахская национальная пресса; газета «Қазақ»; газета «Ақ жол»; «Дала уәлаяты»; просветительство; общественные процессы; национальное сознание; Турция; исторический источник.

Bazarbayev Kanat

PhD, Doçent

XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA KAZAK MİLLÎ BASINI: AYDINLANMA FİKİRLERİ, TOPLUMSAL SÜREÇLER VE TARİH EĞİTİMİ

Özet

Makalede XX yüzyılın başlarındaki Kazak millî basınına yansıyan aydınlanma fikirleri ve toplumsal süreçler tarihsel açıdan ele alınmaktadır. Araştırmanın temel kaynaklarını «Kazak», «Ak Yol» ve «Dala Vilayeti» yayınlarında yer alan eğitim ve aydınlanma, toplumsal yenileşme, millî bilinç ve Türkiye konularına ilişkin materyaller oluşturmaktadır. Araştırmada tarihsel-sistemik, tarihsel-karşılaştırmalı ve içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır. Millî basın materyallerinin analizi, eğitim ve aydınlanma meselelerinin Kazak toplumundaki sosyal ve kültürel değişimlerle bağlantılı olarak ele alındığını ortaya koymuştur. «Kazak», «Ak Yol» yayınlarında Türkiye hakkında yayımlanan materyallerin analizi sonucunda, XX. yüzyılın başlarındaki Kazak toplumunun Osmanlı Devleti ve Türkiye'deki siyasi ve toplumsal değişimlere ilgi duyduğu tespit edilmiştir. Kazakistan ve Türkiye'ye ilişkin basın materyallerinin karşılaştırmalı analizi, toplumsal yenileşme, aydınlanma ve millî bilinç meselelerinin her iki toplumun tarihsel gelişim şartlarına bağlı kendine özgü özelliklerini ortaya çıkarmıştır. Araştırma sonucunda Kazak millî basınının kamuoyunun ve aydınlanma fikirlerinin oluşumu ve yayılmasındaki tarihsel yeri değerlendirilmiş, basın materyallerinin günümüz eğitim sürecinde tarihsel kaynak olarak kullanılmasının önemi temellendirilmiştir. Bu tür kaynaklarla çalışmak, öğrencilerin tarihsel metinleri dönemin toplumsal şartlarıyla bağlantılı biçimde değerlendirmelerine, farklı basın materyallerini karşılaştırmalı olarak analiz etmelerine ve tarihsel kaynaklarla çalışma becerilerini geliştirmelerine katkı sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Kazak milli basını; «Kazak» gazetesi; «Ak Yol» gazetesi; «Dala Vilayeti»; aydınlanma; toplumsal süreçler; milli bilinç; Türkiye; tarihsel kaynak.

Кіріспе. XX ғасырдың алғашқы онжылдықтары қазақ қоғамының қоғамдық құрылымы мен рухани бағдарында елеулі бетбұрыс жасалған кезең ретінде сипатталады. Аталған кезеңде қазақ қоғамының өзінің тарихи және мәдени болмысын жаңаша пайымдау үдерісі мен ағартушылық бағыттағы көзқарастардың қоғамда орныға бастауы айқын байқалды. Қазақ ұлттық мерзімді баспасөзі қоғамдағы жаңа көзқарастар мен ағартушылық ұстанымдардың таралуына қызмет еткен маңызды ақпараттық ортаға айналды. «Қазақ», «Ақ жол», «Дала уалаяты» сияқты басылымдар халықты оқу-білімге шақырып қана қоймай, қоғамды жаңғыртудың негізгі тетігі ретінде ағартушылық алдыңғы қатарға шығарды [1, 167]. Қазақ ұлттық баспасөзі беттерінде жарияланған материалдарда білім беру, тәрбие, ұлттық бірегейлік пен тарихи жадты қалыптастыру мәселелері жүйелі түрде көтерілді. Ұлттық басылымдар арқылы қазақ зиялылары білімді ұлт қалыптастыру идеясын насихаттап, оқу мен тәрбиені қоғамның зияткерлік және мәдени ілгерілеуін қамтамасыз ететін негізгі алғышарттардың бір ретінде қарастырды. Осы тұрғыдан қарастырғанда қазақ ұлттық баспасөзін тек тарихи дереккөз ғана емес, педагогикалық мазмұнға ие ағартушылық феномен ретінде бағалауға болады [2].

XX ғасырдың басындағы қазақ мерзімді басылымдарында Түркияға қатысты оқиғаларға да елеулі назар аударылды. Баспасөз беттерінде Осман мемлекетінде орын алған саяси және қоғамдық өзгерістер, соғыс жағдайы, кейін жаңа түрік мемлекетінің қалыптасуына байланысты үдерістер туралы мәліметтер жарияланып отырды. Мұндай хабарлар қазақ оқырманын Түркиядағы оқиғалармен таныстырумен шектелмей, сол кезеңдегі түркі халықтарының тарихи байланыстары мен мәдени жақындығы туралы түсініктің орнығуына ықпал етті. Осы мазмұндағы жарияланымдар қазақ қоғамының Түркияға деген қызығушылығын көрсетумен қатар, тарихи өткенді және ұлттық болмысты пайымдаудың өзіндік ақпараттық негіздерінің біріне айналды [3, 133]. Қазіргі білім беру жүйесінде тарихи

деректерді оқытуда оларды тек фактологиялық тұрғыда емес, тұлғалық, құндылықтық және азаматтық тәрбие беру мақсатында пайдалану қажеттілігі артып отыр. Осыған сәйкес XX ғасыр басындағы қазақ ұлттық баспасөзі материалдарын сол кезеңдегі қоғамдық-саяси және ағартушылық үдерістерді танытатын тарихи дерек ретінде зерттеу маңызды. Ұлттық баспасөз беттеріндегі оқу-ағарту, қоғамдық жаңғыру және ұлттық сана мәселелерін тарихи контексте қарастыру қазақ қоғамындағы өзгерістердің мазмұны мен ерекшеліктерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар Түркиядағы қоғамдық және ағартушылық өзгерістерді қазақ баспасөзіндегі мәліметтермен салыстыра талдау екі елдегі жаңғыру үдерістерінің ортақ белгілері мен тарихи ерекшеліктерін айқындауға негіз болады [4, 123].

Әдістер мен материалдар. Зерттеуде XX ғасыр басындағы қазақ мерзімді баспасөзінің материалдары пайдаланылды. Негізгі назар «Қазақ», «Ақ жол» және «Дала уәлаяты» басылымдарында жарық көрген мақалаларға, хабарлар мен публицистикалық мәтіндерге аударылды. Осы жарияланымдардан оқу-ағарту, қазақ қоғамындағы өзгерістер, ұлттық сана мәселелері және Түркияға қатысты мәліметтер іріктеліп алынды. Баспасөз материалдарын қарастыру сол кезеңдегі қоғамдық пікір мен ағартушылық ұстанымдардың мазмұнын анықтауға негіз болды [5]. Зерттеу барысында авторлардың осы тақырып бойынша бұрын жарияланған еңбектері де ескерілді. Ол зерттеулерде XX ғасыр басындағы қазақ баспасөзінде көтерілген Түркия мәселесі тарихи тұрғыдан қарастырылып, бірқатар деректер жинақталған. Бұл мақалада бұрын анықталған тарихи мәліметтерге жаңа қырынан назар аударылып, олар XX ғасыр басындағы қазақ қоғамының қоғамдық-саяси үдерістері, ағартушылық идеялары және Түркияға қатысты көзқарастары аясында талданды [6, 1209]. Сонымен қатар баспасөздегі оқу-ағарту мен тәрбиеге қатысты ойларды саралау кезінде осы мәселелер жөніндегі ғылыми еңбектердегі тұжырымдар назарға алынды [7, 121]. Зерттеуде жалпы ғылыми тәсілдермен қатар тарихи-жүйелік, тарихи-салыстырмалы және деректанулық талдау әдістері қолданылды. Тарихи-жүйелік әдіс арқылы XX ғасыр басындағы қазақ мерзімді баспасөзі сол кезеңдегі қоғамдық және ағартушылық үдерістермен байланыста қарастырылды. Бұл ретте басылымдарда көтерілген оқу-білім, тәрбие және қоғамдық жаңару мәселелерінің тарихи жағдаймен сабақтастығына назар аударылды. Осындай талдау ұлттық баспасөздің сол дәуірдегі ағартушылық қызметінің ерекшеліктерін анықтауға негіз болды [8, 297]. Тарихи-салыстырмалы талдау Қазақстан мен Түркияға қатысты материалдарды қатар қарастыру үшін қолданылды. Салыстыру барысында екі елдегі қоғамдық жаңғыру үдерістеріне, ағартушылық идеялардың таралуына, ұлттық сана мен қоғамдық ойдың қалыптасу ерекшеліктеріне назар аударылды. Қазақстан мен Түркиядағы қоғамдық және ағартушылық өзгерістер олардың тарихи даму жағдайларымен байланыста қарастырылып, ортақ белгілері мен өзіндік ерекшеліктері сараланды. Баспасөз материалдарын мазмұны бойынша талдау кезінде оқу-ағарту, тәрбие, тарихи сана және ұлттық бірегейлік мәселелерінің жарияланымдарда берілу ерекшеліктері қарастырылды [9, 94]. Деректанулық талдау баспасөз материалдарының тарихи мазмұнын, олардың пайда болу жағдайын және сол кезеңдегі қоғамдық үдерістермен байланысын анықтау үшін қолданылды. Бұл ретте жарияланымдардағы тарихи мәліметтермен қатар, көтерілген мәселелердің мазмұнына, авторлық ұстанымға және олардың сол дәуірдегі қоғамдық ойды бейнелеу ерекшеліктеріне назар аударылды. Жинақталған материалдарды жүйелеуде индуктивтік және дедуктивтік тәсілдер қатар пайдаланылды. Жекелеген жарияланымдарды талдау нәтижелері жинақталып, олардың негізінде XX ғасыр басындағы қазақ ұлттық баспасөзінде көрініс тапқан ағартушылық идеялар, қоғамдық үдерістер және ұлттық сана мәселелеріне қатысты жалпы тұжырымдар жасалды [10, 68].

Нәтижелер мен талдаулар. Қарастырылған басылымдарда оқу-ағарту мәселесі халықтың сауаттылығы, қоғамдық өзгерістер мен ұлттық құндылықтар аясында сөз болды. «Қазақ», «Ақ жол» және «Дала уәлаяты» материалдары сол кезеңдегі қоғамдық пікірді танытатын дерек ретінде де құнды. Сондықтан оларды тарихты оқытуда ақпарат көзі ретінде

ғана емес, дәуірдің көзқарастары мен ағартушылық ұстанымдарын талдауға арналған материал ретінде пайдалануға болады [11].

«Қазақ» және «Ақ жол» басылымдарындағы Түркияға қатысты жарияланымдар сол кезеңдегі қазақ оқырманының сыртқы дүниеде болып жатқан саяси өзгерістерден хабардар етті. Газет материалдарында Түркиядағы оқиғалар тек ақпарат ретінде берілмей, елдің жаңаруы, білім беру ісі және мемлекеттің дамуы сияқты мәселелермен сабақтастырыла қарастырылды. Осы деректерді бүгінгі тарих сабағында пайдалану білім алушыларға XX ғасыр басындағы қазақ қоғамының Түркиядағы өзгерістерді қалай қабылдағанын тарихи деректер негізінде түсіндіруге мүмкіндік береді.

1-кесте. XX ғасыр басындағы қазақ ұлттық баспасөзінде көтерілген негізгі қоғамдық-ағартушылық мәселелер

Негізгі бағыт	Баспасөз материалдарындағы мазмұны	Тарихи контекст	Тарихи маңызы
Оқу-ағарту	«Қазақ», «Ақ жол», «Дала уәлаяты» басылымдарындағы оқу-білім, сауаттылық және ағарту мәселелері	XX ғасыр басындағы қазақ қоғамындағы ағартушылық үдерістермен байланысты қарастырылды	Ағартушылықтың қоғамдық жаңғырудағы орнын көрсетеді
Ұлттық сана	Ел болашағы, ұлттық және мәдени құндылықтар жөніндегі пікірлер	Ұлттық сананың қалыптасуы мен қазақ зиялыларының қоғамдық ұстанымдары аясында қарастырылды	Ұлттық идея мен қоғамдық ойдың даму ерекшеліктерін танытады
Қоғамдық-саяси өзгерістер	Қазақ қоғамындағы және Түркиядағы қоғамдық-саяси өзгерістер туралы мәліметтер	XX ғасыр басындағы саяси және әлеуметтік өзгерістер жағдайында талданды	Қазақ қоғамының ішкі және сыртқы саяси үдерістерге көзқарасын анықтауға мүмкіндік береді
Қоғамдық жаңғыру	Ағарту, мәдениет, қоғамдық даму және елді жаңғырту мәселелеріне қатысты жарияланымдар	Дәстүрлі қоғамдағы өзгерістер мен жаңару идеялары аясында қарастырылды	Қоғамдық жаңғыру туралы көзқарастардың баспасөзде көрініс табуын көрсетеді
Түркия тақырыбы	«Қазақ» және «Ақ жол» басылымдарындағы Түркияның саяси және қоғамдық жағдайына қатысты материалдар	Осман мемлекетінің соңғы кезеңі мен Түркиядағы өзгерістер туралы ақпараттар аясында қарастырылды	Қазақ қоғамының Түркиядағы өзгерістерге қызығушылығын және түркі әлеміне қатысты көзқарастарын көрсетеді
Тарихи деректік маңызы	Газет мақалалары, хабарлар және публицистикалық мәтіндер	Жарияланған уақыт, тарихи жағдай, көтерілген мәселе және авторлық ұстаным ескеріледі	Ұлттық баспасөзді дәуірдің қоғамдық ойы мен ағартушылық ұстанымдарын танытатын тарихи

			дерек ретінде бағалауға мүмкіндік береді
--	--	--	--

Кесте деректері XX ғасыр басындағы қазақ ұлттық баспасөзінің қоғамдық ой мен ағартушылық идеялардың қалыптасуы мен таралуында маңызды рөл атқарғанын көрсетеді. «Дала уалаятының газеті» материалдары қазақ қоғамындағы оқу-білім, ағартушылық және әлеуметтік-мәдени мәселелердің баспасөз бетінде көрініс табуын сипаттайтын маңызды деректер қатарын құрайды [12]. Баспасөз беттерінде оқу-ағарту, ұлттық сана, қоғамдық жаңғыру және елдің болашағы туралы мәселелер өзара сабақтастықта көтерілді. Бұл бағыттың нақты көрінісін «Ақ жол» газетінің 1921 жылғы №49 санындағы «Ғаділбек Бекмұхаммет ұғылы» материалынан байқауға болады. Онда қазақ-қырғыз жастарының білім іздеп Уфа, Орынбор, Троицк, Қазан сияқты орталықтармен қатар Түркия, Мысыр және Шамға барғаны айтылып, Ғаділбек Бекмұхамметұлының Түркияда білім алғаны баяндалады [13]. Бұл дерек ұлттық баспасөзде ағартушылық идеясының қазақ жастарының шетелде білім алу тәжірибесімен де сабақтастырылғанын көрсетеді. Мұндай жарияланымдар сол кезеңдегі қазақ қоғамының әлеуметтік-мәдени өзгерістерін, зиялы қауымның ұстанымдарын және ұлттық жаңғыруға қатысты көзқарастарын танытатын маңызды тарихи дерек. «Дала уалаятының газеті» материалдарында адам, қоғам және табиғат мәселелерінің қамтылуы басылымның қазақ қоғамының әлеуметтік-мәдени өмірін танытатын деректік маңызын айқындай түседі [14]. Зерттеу барысында қазақ ұлттық баспасөзіндегі ағартушылық идеялар мен Түркиядағы қоғамдық жаңғыру үдерістерінің арасында мазмұндық үндестіктер байқалды. XX ғасырдың басында Түркияда жүрген саяси, қоғамдық және мәдени өзгерістер қазақ баспасөзінің назарынан тыс қалмады. Мәселен, «Қазақ» газетінің 1916 жылғы №165 санында Энвер пашаның саяси қызметі сөз болып, 1908 жылғы революцияның Абдулхамид дәуіріндегі ескі тәртіптің өзгеріп, конституциялық басқаруға өтуімен аяқталғаны баяндалды. Басылымдағы бұл материал қазақ оқырманына Осман мемлекетіндегі саяси жаңғыру мен жас түріктер қозғалысы туралы ақпарат берілгенін көрсетеді [15]. Мысалы, «Қазақ» газетінің 1916 жылғы №164 және №168 сандарында Түркияның Бірінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі әскери-саяси жағдайы, Кавказ майданы, Эрзурум мен Галлиполи оқиғалары және Энвер пашаның мәлімдемелері туралы хабарлар жарияланған [16]. «Қазақ» және «Ақ жол» басылымдарындағы Түркияға қатысты материалдар қазақ зиялыларының түркі әлеміндегі өзгерістерге қызығушылық танытқанын және оларды қазақ қоғамының даму мәселелерімен байланыстыра қарастырғанын көрсетеді. Атап айтқанда, «Ақ жол» газетінің 1921 жылғы №22 санындағы «Антанта һәм Түркия» және №24 санындағы «Түркия һәм одақтастар» материалдарында Анкарадағы ұлттық қозғалыс, Мұстафа Кемал бастаған саяси күштердің халықаралық қатынастардағы орны және Түркия мәселесіне байланысты келіссөздер туралы мәліметтер берілді [17]. Мұндай жарияланымдар қазақ баспасөзінің Түркиядағы саяси өзгерістерді жүйелі түрде қадағалап отырғанын аңғартады. Бұл үрдіс «Ақ жолдың» 1921 жылғы №120 санындағы «Түркиямен келісу» материалында да жалғасып, Түркиядағы ұлттық қозғалыс, Кемал паша бастаған саяси күштердің әрекеті және Түркияның халықаралық қатынастары кеңірек баяндалған [18]. Осы тұрғыдан алғанда Қазақстан мен Түркиядағы ағартушылық және қоғамдық жаңғыру үдерістерін салыстыру олардың ортақ белгілерімен қатар, тарихи даму жағдайларына байланысты өзіндік ерекшеліктерін де айқындау мүмкін болды.

2-кесте – Қазақ ұлттық баспасөзіндегі Қазақстан мен Түркияның қоғамдық жаңғыру үдерістерінің салыстырмалы көрінісі

Көрсеткіш	Қазақстан (ұлттық баспасөз материалдары негізінде)	Түркия (қазақ баспасөзіндегі материалдар негізінде)
Қоғамдық жағдай	Қазақ қоғамындағы әлеуметтік-мәдени өзгерістер мен жаңғыру мәселелері	Осман мемлекеті мен Түркиядағы саяси және қоғамдық өзгерістер

Ағартушылық бағыт	Оқу-білім, сауаттылық және халықты ағарту мәселелерінің көтерілуі	Қоғамды жаңарту мен ағартуға қатысты өзгерістердің баспасөзде көрініс табуы
Ұлттық мәселе	Ұлттық сана, ел болашағы және қоғамдық бірлік мәселелері	Ұлттық жаңғыру мен мемлекеттің даму бағытына қатысты өзгерістер
Қоғамдық жаңғыру	Ағарту мен қоғамдық дамуды өзара байланысты қарастыру	Саяси, қоғамдық және мәдени өзгерістердің жаңғыру үдерісімен сабақтастығы
Баспасөздегі көрінісі	Қазақ қоғамының ішкі мәселелерін талқылау және ағартушылық идеяларды тарату	Түркиядағы өзгерістер туралы қазақ оқырманына ақпарат беру және оларды қоғамдық даму тұрғысынан бағалау
Тарихи маңызы	Қазақ қоғамындағы қоғамдық ой, ағартушылық және ұлттық сана үдерістерін танытады	Қазақ қоғамының Түркиядағы өзгерістерге көзқарасын және түркі әлеміндегі үдерістерге қызығушылығын көрсетеді

Қазақстан мен Түркияға қатысты материалдарды салыстыру барысында тарихи білім мазмұнын құруда бірқатар ортақ бағыттардың бар екені байқалды. Екі жағдайда да ұлттық тарихқа, тарихи деректерді пайдалануға және қоғамның мәдени құндылықтарын білім мазмұнымен байланыстыруға назар аударылады. Сонымен бірге бұл бағыттардың жүзеге асу жолдары әр елдің тарихи және білім беру тәжірибесіне қарай ерекшеленеді. Сондықтан Түркия тәжірибесін Қазақстан жағдайымен салыстыру дайын үлгіні тікелей қабылдау тұрғысынан емес, тарихи білім беруді ұйымдастырудағы әртүрлі тәсілдерді қатар қарастыру тұрғысынан бағаланды [19, 20]. Ұлттық баспасөз материалдарын оқу үдерісінде пайдалану жолдарын қарастыру барысында тарихи мәтінмен жұмыс істеудің бірнеше бағыты белгіленді. Газет жарияланымдарын оқу тапсырмасына енгізгенде мәтіндегі негізгі ойды анықтау, ондағы мәліметтерді басқа деректермен салыстыру және автордың оқиғаға қатысты ұстанымын ажырату маңызды. Осы тұрғыдан «Қазақ», «Ақ жол» және «Дала уәлаяты» материалдары белгілі бір тарихи кезең туралы қосымша мәлімет беретін дерек қана емес, сол дәуірдегі қоғамдық көзқарастарды талдауға арналған материал ретінде қарастырылды [20, 281]. Баспасөз мәтінін тарихи жағдаймен байланыстыра талдау оның қандай ортада және қандай мақсатпен жарияланғанын ескеруге негіз болады. Сондықтан мұндай материалдарды оқулықтағы дайын ақпаратты қайталайтын қосымша мәтін ретінде емес, білім алушы өздігінен талдайтын тарихи дерек ретінде пайдаланған орынды [21, 354-6].

Қазақстан мен Түркияға қатысты материалдарды салыстырмалы тұрғыдан қарастыру екі елдегі тарихи білім беру мен ұлттық құндылықтардың берілу ерекшеліктерін қатар талдауға негіз болды. Мұндай салыстыруда әр елдің тарихи жағдайы мен білім беру тәжірибесіндегі ерекшеліктерді ескеру маңызды [22]. Ұлттық баспасөз материалдарындағы тарихи және мәдени мазмұнды оқу үдерісінде пайдалану кезінде оларды белгілі бір кезеңдегі қоғамдық көзқарастарды танытатын дерек ретінде қарастырған жөн. Осы жағдайда газет мәтіндері тарихи оқиға туралы ақпаратпен шектеліп қалмай, сол кезеңдегі қоғамдық ұстанымдар мен ағартушылық көзқарастарды да зерделеуге негіз болады. Түркияның білім беру тәжірибесіне қатысты материалдар салыстырмалы талдауда қосымша негіз ретінде пайдаланылды [23]. Жүргізілген талдау XX ғасыр басындағы қазақ ұлттық баспасөзінің материалдарын тарих сабағында дерекпен жұмыс істеу, мәтіндерді өзара салыстыру және олардың тарихи контекстін анықтауға арналған оқу материалы ретінде қарастыруға болатынын көрсетті [24, 260].

Қорытынды. Зерттеу барысында XX ғасыр басындағы қазақ мерзімді баспасөзіндегі оқу-ағарту мәселелерінің сол кезеңдегі қоғамдық және мәдени өзгерістермен тығыз байланыста көтерілгені анықталды. «Қазақ», «Ақ жол» және «Дала уәлаяты» басылымдарындағы материалдар халықтың білім алуы, қоғамдық жаңғыру, ұлттық сана және елдің болашағы туралы сол дәуірдегі көзқарастарды танытады. Бұл аталған басылымдарды тарихи мәлімет көзі ретінде ғана емес, XX ғасыр басындағы қазақ қоғамының қоғамдық ойы мен ағартушылық ұстанымдарын бейнелейтін маңызды тарихи дерек ретінде қарастыруға негіз болды. «Қазақ» және «Ақ жол» басылымдарындағы Түркияға қатысты жарияланымдарды талдау қазақ оқырмандары мен зиялыларының Осман мемлекеті мен Түркиядағы саяси және қоғамдық өзгерістерге қызығушылық танытқанын көрсетті. Осындай материалдар Түркиядағы оқиғалардың қазақ баспасөзінде қалай берілгенін және олардың қазақ қоғамының қоғамдық даму, ағартушылық және ұлттық жаңғыру мәселелерімен қандай мазмұндық сабақтастықта қабылданғанын анықтауға мүмкіншілік береді. Қазақстан мен Түркияға қатысты баспасөз материалдарын салыстырмалы қарастыру екі қоғамдағы ағартушылық пен қоғамдық жаңғыру үдерістерінің ортақ белгілері мен тарихи ерекшеліктерін айқындауға негіз болды. Сонымен бірге ұлттық баспасөз материалдарын олардың жарияланған уақыты, тарихи жағдайы, көтерілген мәселелері және авторлық ұстанымдары тұрғысынан талдау мерзімді баспасөздің қоғамдық пікір мен ұлттық сананың қалыптасуын зерттеудегі деректік маңызын көрсетеді.

Жалпы алғанда, зерттеу XX ғасыр басындағы қазақ ұлттық баспасөзінің қоғамдық ойды, ағартушылық идеяларды, ұлттық сана мен түркі әлеміндегі өзгерістерге қатысты көзқарастарды қалыптастыру және таратудағы тарихи рөлін айқындады. Осы тұрғыдан «Қазақ», «Ақ жол» және «Дала уәлаяты» материалдарын дәуірдің қоғамдық-саяси және рухани үдерістерін танытатын тарихи деректер кешені ретінде бағалауға болады. Сонымен қатар бұл материалдарды қазіргі тарихи білім беруде түпнұсқа деректерді талдау мен салыстыруға арналған қосымша материал ретінде пайдалану мүмкіндігі бар.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Байтурсынулы А. Собрание сочинений в шести томах. Том 3. - Алматы: Ел-шежіре, 2013. - 395 с.
2. Дулатов М. Избранные произведения. - Алматы: Жазушы, 1991. - 384 с.
3. Базарбаев К., Акдениз Э., Келеш М. Вопросы Турции в изданиях «Казах» и «Ақ жол» // Journal of History. - 2022. -Т. 105, № 2. - С. 127-136.
4. Тезджан М. Система образования Турции. - Анкара: Anı Yayıncılık, 2015. - 312 с.
5. «Ақ жол». Газета - Ташкент, 1921. - № 12.
6. Амирбек А., Базарбаев К., Акдениз Э. Турецкий фактор в общественно-политическом сознании казахской интеллигенции начала XX века // Отан тарихы - Отечественная история. - 2025. - Т. 28, № 4. - С. 1204-1214.
7. Бузаубакова К.Ж., Елубаева М.С. Теория и методика воспитательной работы. – Тараз, 2019. -379 с.
8. Коянбаев Р.М. Педагогика: учебное пособие. - Алматы: Эверо, 2004. - 420 с.
9. Жарыкбаев К., Калиев С. Казахское воспитание и образование. - Алматы: Санат, 1995. - 351 с.
10. Табылдиев А. Казахская этнопедагогика. - Алматы: Санат, 2001. - 320 с.
11. Калкан И. Развитие казахской политической мысли и газета «Казах» (1913-1918) // Türkler. -Анкара, 2002. - Т. 19.
12. Дала уалаятының газеті. 1899–1902 жж. / құраст. Ү. Субханбердина. – Алматы: Ғылым, 1992. – 576 б.
13. «Ақ жол» газеті. 1921. №49. 19 сәуір.
14. Дала уалаятының газеті: адам, қоғам, табиғат. 1888–1902 / құраст. Ү. Субханбердина.- Алматы: Ғылым, 1994. - 816 б.
15. «Қазақ газеті». Анвар паша // 1916. №165. 18 қаңтар.

16. «Қазақ газеті». Түркия думасында // - 1916. №164. 9 қаңтар.
17. «Ақ жол» газеті. Антанта һәм Түркия // - 1921. №22.
18. «Ақ жол» газеті. Түркиямен келісу // 1921. №120. 18 желтоқсан.
19. Унлюер Г. Влияние использования газет на академическую успеваемость и отношение учащихся на уроках обществознания: диссертация. - Anadolu University (Turkey), 2008.
20. Акъюз Я. Трансформации в сфере образования при переходе от Османского периода к Республике // Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi. - 2011. - Т. 1, № 2- С. 9-22.
21. Ыылдырым А., Шимшек Х. Методы качественных исследований в социальных науках. - Анкара: Seçkin Yayıncılık, 2021. - 366 с.
22. Мигель-Ревилья Д., Калье-Карраседо М., Санчес-Агусти М. Повышение вовлечённости и исторического понимания с помощью цифровой образовательной среды в среднем образовании // E-Learning and Digital Media. - 2021. - Т. 18, № 4. - С. 344-360.
23. Сафран М. Историческое образование и преподавание истории. - Анкара, 2014.
24. Эрден М. Введение в педагогическую науку. - Анкара: Arkadaş Yayınları, 2018.

REFERENCES

1. Baitursynuly A. Alty tomdyq shygarmalar jinagy. 3-tom. - Almaty: El-shejire, 2013. - 395 b.
2. Dulatov M. Tandamaly shygarmalar. - Almaty: Jazushy, 1991. - 384 b.
3. Bazarbaev Q., Akdeniz E., Kelesh M. «Qazaq» jane «Aq jol» basylymdaryndagy Turkiya maseleleri // Journal of History. - 2022. - Т. 105, № 2. - В. 127-136.
4. Tezcan M. Türk Eğitim Sistemi. - Ankara: Anı Yayıncılık, 2015. - 312 s.
5. Aq jol gazetі. - Tashkent, 1921. - № 12.
6. Amirbek A., Bazarbaev Q., Akdeniz E. XX gasyr basyndagy qazaq ziyalylyrynyn qogamdyq-sayasi sanasyndagy Turkiya faktory // Otan tarihy - Otechestvennaia istoria. - 2025. - Т. 28, № 4. - В. 1204-1214.
7. Buzaubakova K.J., Elubaeva M.S. Tarbie jumysynyn teoriyasy men adistemesi. - Taraz, 2019. - 379 b.
8. Qoyanbaev R.M. Pedagogika: oqu quraly. - Almaty: Evero, 2004. - 420 b.
9. Jaryqbaev Q., Qaliev S. Qazaq talim-tarbiesi. - Almaty: Sanat, 1995. - 351 b.
10. Tabyldiev A. Qazaq etnopedagogikasy. - Almaty: Sanat, 2001. - 320 b.
11. Kalkan İ. Kazak Siyasî Düşüncesinin Gelişimi ve Kazak Gazetesi (1913-1918) // Türkler. - Ankara, 2002. - 19. cilt.
12. Dala ualayatynyn gazetі. 1899-1902 jj. / qurast. U. Subhanberdina. - Almaty: Gylym, 1992. - 576 b.
13. Aq jol gazetі. - 1921. - № 49. - 19 sauir.
14. Dala ualayatynyn gazetі: adam, qogam, tabigat. 1888-1902 / qurast. U. Subhanberdina. - Almaty: Gylym, 1994. - 816 b.
15. Qazaq gazetі. Anvar pasha // - 1916. - № 165. - 18 qantar.
16. Qazaq gazetі. Turkiya dumasynnda // - 1916. - № 164. - 9 qantar.
17. Aq jol gazetі. Antanta ham Turkiya // - 1921. - № 22.
18. Aq jol gazetі. Turkiyamen kelisu // - 1921. - № 120. - 18 jeltoqsan.
19. Ünlüer G. Sosyal bilgiler dersinde gazete kullanımının öğrencilerin akademik başarılarına ve tutumlarına etkisi: tez. - Anadolu University (Turkey), 2008.
20. Akyüz Y. Osmanlı döneminden cumhuriyete geçilirken eğitim-öğretim alanında yaşanan dönüşümler // Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi. - 2011. - Vol. 1, No. 2. - P. 9-22.
21. Yıldırım A., Şimşek H. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. - Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021. - 366 s.
22. Miguel-Revilla D., Calle-Carracedo M., Sánchez-Agustí M. Fostering engagement and historical understanding with a digital learning environment in secondary education // E-Learning and Digital Media. - 2021. - Vol. 18, No. 4. - P. 344-360.
23. Safran M. Tarih Eğitimi ve Öğretimi. - Ankara, 2014.
24. Erden M. Eğitim Bilimine Giriş. - Ankara: Arkadaş Yayınları, 2018.